

Osvrt 2. Reforma visokog obrazovanja u Srbiji: o doktorskim studijama

Prof. Branko Urošević¹

Ovo je prvi u seriji kratkih osvrti na važna pitanja u vezi sa reformom visokog obrazovanja u Srbiji. Počinjemo od doktorskih studija iz tri osnovna razloga. **Prvi** je značaj kvalitetnih doktorskih studija za razvoj društva. Naime, one predstavljaju krunu obrazovnog procesa ali i kamen temeljac formiranja naučnika i predavača na visokoškolskim institucijama u određenoj naučnoj oblasti. **Drugi** je relativno veliko odstupanje kvaliteta doktorskih studija u našoj zemlji u nekim naučnim oblastima od onoga što predstavlja najviše međunarodne standarde. Jedna od važnih posledica takvog stanja je, sa jedne strane, hiperprodukcija kadrova sa titulom doktora nauka koji nisu obučeni da se na pravi način bave naučnim radom. Sa druge strane, sve je intenzivniji odlazak najdarovitijih mladih ljudi iz zemlje radi pohađanja kvalitetnih doktorskih studija inostranstvu. Sa ovih studija oni se često nikada više ne vrata, bilo zbog toga što ne žele da se vrata ili ne mogu da se u Srbiji zaposle na univerzitetima i istraživačkim institucijama. To dovodi do dramatične negativne povratne sprege na univerzitetima i institutima sa potencijalnim katastrofalnim dugoročnim posledicama po društvo. **Treći** važan razlog za reformu i za ovaj tekst jeste potreba da se na što racionalniji način koriste veoma oskudna (i sve oskudnija) sredstva koja država može da izdvaja za visoko obrazovanje i naučni rad. U vreme velike ekonomske i budžetske krize važno je da svaki državni dinar u ovoj oblasti bude uložen na najproduktivniji mogući način.

Mada dosta toga što sledi može u manjoj ili većoj meri da se primeni na sve naučne oblasti, zbog konkretnosti kao i zbog objektivnog značaja ekonomskih nauka u društvu, fokusiraćemo diskusiju na pitanje stvaranja i finansiranja visokokvalitetnih doktorskih studija iz oblasti ekonomskih nauka.

1. Kakve su sada a kakve bi trebalo da budu doktorske studije iz ekonomskih nauka u Srbiji

U Srbiji postoji ne mali broj institucija koje organizuju doktorske studije i produkuju diplome doktora nauka iz oblasti ekonomije i srodnih disciplina (poslovnog upravljanja, na primer). Ključni razlog za to jeste postojanje jednog broja kako državnih tako i privatnih fakulteta koji se bave obrazovanjem u ovim oblastima i koje, po važećem zakonu, moraju da formalno zaokruže svoj obrazovni proces i dobiju odgovarajuće akreditacije.

Drugi važan razlog za organizovanje doktorskih studija, ovako kako se to danas čini, jeste mogućnost da fakulteti dodatno zarade. Oba ova razloga daleko su od toga za šta doktorske studije treba da služe, a to je da budu kruna obrazovne aktivnosti kao i da stvaraju buduće kvalitetne istraživače.

Pošto se doktorske studije iz oblasti ekonomije kod nas naplaćuju na svim fakultetima, pa i na državnim, i pošto praktično nema adekvatnih stipendija koje bi polaznicima omogućavale da se fokusiraju na studije i na naučni rad u periodu od 4-5 godina (a to je neophodno za izradu kvalitetnih doktorata), većina polaznika studira uz rad. Predavači su često ljudi sa malo ili sa nimalo iskustva u izradi radova koji se mogu objaviti u visokokvalitetnim međunarodnim časopisima na SSCI listi, a upravo je to u ekonomskoj nauci međunarodni standard kvaliteta istraživača. Da bi se na studije privukli i oni polaznici koji nemaju previše vremena da uče, da bi se olakšao posao predavačima, kao i da bi se obezbedila masovnost neophodna za ostvarivanje zarade na ovim programima, na doktorskim studijama uglavnom se ponavlja materijal sa redovnih i, donekle, sa master studija.

Sve to postojeće doktorske studije iz oblasti ekonomskih nauka kod nas čini neadekvatnim za ostvarivanje svojih osnovnih funkcija. Stoga je važno da se ovde malo pozabavimo time kakve su neke od bitnih karakteristika kvalitetnih doktorskih studija iz ekonomskih nauka i kakvu ulogu igraju u društvu.

Prvo, kao kruna obrazovnog procesa, doktorske studije moraju da što približnije, kako po svojoj formi tako i po svojoj suštini, odražavaju visoki kvalitet i strukturu koju imaju najbolji međunarodni programi te vrste. Cilj je da talentovani mladi ljudi ne moraju da idu u inostranstvo da postanu vrhunski ekonomisti-istraživači. Važno je napomenuti da u ekonomiji i poslovnom upravljanju, više, verovatno, nego i u jednoj drugoj društvenoj nauci, postoje sasvim jasni međunarodni standardi kvaliteta obrazovanja na nivou doktorskih studija. Ove standarde postavili su vodeći američki univerziteti i poslovne škole a prihvatio ostatak sveta. Predavači na doktorskim studijama su tipično samo oni koji imaju dokazanu sposobnost ali i želju da se ozbiljno bave međunarodno-valorizovanim istraživačkim radom. Nastava je tipično na engleskom jeziku. To omogućava programima da se takmiče za polaznike i predavače iz celog sveta a polaznicima da uče na jeziku koji je, de-fakto službeni jezik u ekonomskoj nauci. Proces inicijalne selekcije polaznika je objektivni i strog. Polaznicima su uglavnom obezbeđene stipendije koje pokrivaju školarinu i skroman život. Na taj način oni se fokusiraju na studije i istraživanja. Za uzvrat, doktoranti su u nekoj meri uključeni u nastavni i-ili istraživači proces.

¹ Branko Urošević, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu i Narodna banka Srbije

Cilj nastavnog procesa na kvalitetnim doktorskim studijama jeste dostizanje visokog nivoa osposobljenosti za razumevanje i samostalan razvoj modela koji se koriste u naučim radovima u vrhunskim međunarodnim časopisima iz oblasti ekonomije i poslovnog upravljanja, kao i visoko-kvalitetna obuka za obavljanje empirijskih istraživanja. Programi su, stoga, bez izuzetka, na visokom kvantitativnom nivou. Osnovni predmeti, pre svega mikroekonomija, makroekonomija i ekonometrija, standardizovani su u pogledu udžbenika koji se koriste kao i matematičkog aparata koji se od polaznika očekuje. Doktorantima je, takođe, omogućen pristup standardizovanim bazama podataka kao i kvalitetnim istraživačkim seminarima na kojima moraju da se redovno upoznavaju sa istraživanjima vodećih međunarodnih istraživača kao i da sa njima stvaraju lične kontakte.

Upravo zbog ovih znanja i veština doktoranti sa prestižnih doktorskih programa veoma su traženi kako u univerzitetskim krugovima tako i van njih. Na primer, pored vodećih svetskih kompanija i međunarodnih institucija (MMF, Svetska banka, EBRD, itd), ministarstva finansija, centralne banke, fiskalni saveti u mnogim zemljama sve više zapošljavaju ekonomiste sa vrhunskim obrazovanjem na nivou doktorata. Slično je i sa privatnim sektorom - bankama, osiguravajućim kompanijama, velikim preduzećima. Na taj način kvalitetne doktorske studije iz ekonomije su veoma važna komponenta jačanja institucionalnih kapaciteta i modernizacije društva u celini.

Ono što je posebno važno, a o čemu se u Srbiji veoma malo zna, jeste da postoji vrhunski organizovano formalno svetsko tržište rada za one koji uspešno doktoriraju na kvalitetnim doktorskim studijama iz ekonomskih kao i nekih drugih društvenih nauka. Nekoliko velikih svetskih konferencija, a pre svega, Allied Social Sciences Association (ASSA) konferencije koje se održavaju početkom svakog januara u Severnoj Americi, su mesta na kojima nekoliko hiljada novopečenih doktora nauka iz celog sveta dolazi na prve runde intervjua sa potencijalnim poslodavcima. Postojanje dobro organizovanog svetskog tržišta rada za ekonomiste-istraživače na kome učestvuju vodeći američki, evropski, azijski, ruski, australijski, i latinoamerički univerziteti, instituti, kompanije i međunarodne organizacije valorizuje vrednost doktorata i, samim tim, visokoškolskih ustanova koje ih izdaju. To sa svoje strane podstiče one institucije i zemlje koje žele da učestvuju na ovom tržištu da se, sa jedne strane, otvore i da zapošljavaju doktorante sa vrhunskih svetskih programa kao predavače i istraživače, kao i da stalno podižu kvalitet sopstvenih doktorskih studija. Mi se kao zemlja tome ili možemo prilagoditi, ili ćemo sve više zaostajati ne samo za vodećim zemljama, nego i za onima koje su donedavno bili daleko iza nas, bar u ovim oblastima.

2. Jedan ali vredan

Iz svega što smo naveli jasno je da postojanje kvalitetnih doktorskih studija iz oblasti ekonomskih nauka jeste veoma važan i koristan ali i relativno kompleksan poduhvat. Postavlja se pitanje šta Srbija, u situaciji u kojoj se nalazi, može da uradi u tom pogledu. Iskustva nekih evropskih zemalja mogu biti odličan pokazatelj u kom pravcu se treba kretati. Naime, jedan od problema u evropskim zemljama, posebno u kontinentalnoj Evropi, jeste relativna oskudica sredstava koja se izdvajaju za istraživanja, velika heterogenost kvaliteta postojećeg istraživačkog kadra iz oblasti ekonomskih nauka, i fragmentisanost kvalitetnih istraživača na veći broj institucija. U cilju stvaranja konkurentnih visoko-kvalitetnih doktorskih programa sve veći broj zemalja pribegava, stoga, stvaranju zajedničkih doktorskih programa na engleskom jeziku, na nivou grupa institucija ili cele države. Evo nekih primera:

Prvi su primer Humboldt i Frei Univerzitet sa još dva univerziteta iz Berlina (od kojih je jedna visokokvalitetna privatna poslovna škola) koji su, u saradnji sa preko 20 instituta, stvorili zajednički PhD program na engleskom jeziku iz oblasti ekonomije. Pri tome, samo vrhunski istraživači sa tih institucija učestvuju u izvođenju nastave koja je koncipirana po najvišim svetskim standardima. Pored profesora iz Nemačke predavači dolaze i iz drugih zemalja. Program godišnje prima svega dvadesetak polaznika (za sve oblasti ekonomije i srodnih disciplina). Svi polaznici imaju stipendije i dolaze iz Nemačke, Evrope i drugih krajeva sveta.

Drugi je primer iz Španije. Tu su dva vodeća univerziteta u Barceloni, Pompeu Fabra i Autonomia (do tada ljuti konkurenti) stvorili Barcelona Graduate School in Economics koja zajednički organizuje sve njihove Master i doktorske programe, koji su među vodećim na svetu i izvode se na engleskom jeziku, uz učešće vrhunskih svetskih predavača. Iako su plate sasvim skromne (i uporedive sa platama na ekonomskim fakultetima u Srbiji) obe ove škole u stanju su da aktivno zapošljavaju vrhunske mlade talente na svetskom tržištu akademskih ekonomista, animirajući ih prvenstveno kvalitetom naučnog rada i studentskog potencijala.

Treći je slučaj posebno interesantan. Čak i bogate Švajcarska i Austrija pribegavaju merama štednje i koncentracije resursa (pre svega ljudskih). Swiss Finance Institute je krovna organizacija koja organizuje zajedničke doktorske studije na nivou cele Švajcarske iz oblasti finansija na engleskom. U Beču, zajedničke doktorate iz ekonomije i finansija nudi konzorcijum dva vodeća državna univerziteta i privatnog Vienna Institute for Advanced Studies. Svi su ovi programi veoma su kvalitetni.

Četvrti primer je bliže našim prostorima i mentalitetu. Naime, u Hrvatskoj postoje samo jedne doktorske studije iz fizike u Hrvatskoj, u kojima učestvuju svi univerziteti i instituti koji se bave fizikom u toj zemlji. Sličnih primera je mnogo i sve više.

3. Kako do kvalitetnih doktorskih studija iz oblasti ekonomskih nauka u Srbiji

Jasno je da se kvalitetne, a posebno vrhunske, doktorske studije u Srbiji ne mogu izraditi preko noći. Međutim, smatramo da ih je, zbog svega prethodno rečenog, neophodno graditi. Ovde predlažemo korake koje bi, po našem mišljenju, trebalo preduzeti kako bismo u tome u dogledno vreme uspeali.

Situacija kako sa kadrovskom strukturom predavača tako i sa novcem koji država izdvaja za visoko obrazovanje i nauku nalaže krajnje racionalno raspolaganje oskudnim ljudskim i materijalnim resursima. Na raznim institucijama u zemlji postoji kvalitetni istraživači i to kako na univerzitetima tako i u institutima ali i, recimo, u Narodnoj banci Srbije. Uspeh International Masters in Quantitative Finance (IMQF) programa na Ekonomskom fakultetu u Beogradu pokazuje da je, kroz saradnju vodećih domaćih i stranih predavača i uz vrhunske standardizovane programe moguće stvaranje jeftinih ali i veoma kvalitetnih obrazovnih programa u Srbiji.

Sa druge strane, nijedna institucija nema dovoljno pre svega kadrovskog potencijala da iznese kompletne kvalitetne doktorske studije sama. Stoga je naš predlog da država uzme aktivno učešće u stvaranju **jedinstvenog na nivou države** dokorskog programa iz ekonomskih nauka i poslovnog upravljanja koji bi objedinio kao predavače vodeće ekonomiste-istraživače u Srbiji i iz Srbije bez obzira na to gde trenutno rade, a privukao, takođe i visoko-kvalitetne predavače iz inostranstva.

Takav program bi trebalo da bude u celini na engleskom jeziku, mada bi u u nekom prelaznom periodu mogao da se obavlja u kombinaciji engleskog i srpskog. Strukturu programa i njegov kvalitet treba da nadgleda **međunarodni savet programa** u kome bi učestvovali neki od vrhunskih svetskih akademskih ekonomista koji imaju puno iskustva u organizaciji sličnih programa. Ideja je da program od samog početka bude postavljen po svetskim standardima kako u pogledu ciljeva, programskog sadržaja i kvaliteta predavača, tako i u pogledu kvaliteta radova koje polaznici pišu i uslova koje imaju za rad. Broj studenata koje program prima treba da bude jednak broju za koji je moguće obezbediti kvalitetnu mentorsku podršku kao i stipendije kako bi se mogli posvetiti pre svega učenju i naučnom radu u periodu od 4 do 5 godi-

na. Stoga na nivou cele zemlje to ne može biti veliki broj (do 20-tak godišnje za celokupnu oblasti ekonomskih nauka).

Veoma je važno naglasiti da bi sve postojeće kadrovske potencijale odgovarajućeg nivoa trebalo uključiti u ovu aktivnost, i da se moraju stoga ukloniti sve regulatorne, organizacione, interesne i psihološke barijere kako bi se to omogućilo. Takođe, vrhunski seminari koje organizuje Narodna banka Srbije trebalo bi da budu okosnica istraživačkih seminara na kojima bi aktivno učestvovali doktoranti i, razume se, predavači na doktorskim studijama.

Iskustvo pokazuje da je teško očekivati spontano udruživanje i društveno-odgovorno ponašanje domaćih akademskih institucija dokle god status kvo odgovara većini. Problem je u tome, međutim, što status kvo ne odgovara društvu kao celini i obezbeđuje samo njegovo ubrzano propadanje.

Država, stoga, mora da odigra ključnu ulogu, bar u početku. Naime, ona ima dva važna instrumenta u svojim rukama a to su: usmeravanje finansijskih sredstava na najproduktivnije aktivnosti i akreditacija samo onih programa, posebno kada se radi o doktorskim studijama, koje dostižu odgovarajući kvalitet. Naš je predlog, stoga, da država, u pogledu finansiranja istraživanja iz oblasti ekonomskih nauka u Srbiji, da apsolutni prioritet finansiranju upravo ovakvih elitnih doktorskih studija i svega što je u funkciji stvaranja i razvoja takvih studija. Pored finansiranja istraživača koji učestvuju kao predavači na ovim doktorskim studijama, potrebno je obezbediti stipendije svim polaznicima i nabaviti odgovarajuće baze podataka kao i omogućiti im studijske boravke na partnerskim institucijama i programima u inostranstvu. Ali, možda najznačajnija uloga države mogla bi biti u tome da se nađu mehanizmi za uklanjanje svih barijera za povratak i zapošljavanje naših mladih ljudi koji su završili vrhunske doktorate u inostranstvu a koji žele da se vrate u zemlju, kao i da se podstakne ukupno otvaranje prema međunarodnom tržištu rada za ekonomiste-istraživače. Uz moguće značajne uštede, efekat ovakvih mera bio bi neuporedivo veći od kupovanja mira kroz podršku (neodrživog) statusa kvo.